

LES MAREDEDÉUS SAGRARIS DE MALLORCA

per GABRIEL LLOMPART I MORAGUES

Poc més poc menys, fa quaranta anys que el qui firma aquestes pàgines juntament amb en Jeroni Juan (1906-1983), fotògraf d'art i bon coneixedor del patrimoni cultural local, vàrem publicar un article en llengua castellana però amb el mateix títol d'aquest: «Les marededéus sagraris de Mallorca».¹

Quaranta anys escolats des de llavors ens permeten ara recollir de forma sintètica el resultat d'aquella recerca, sobre la base de les clarícies que els anys i els dies hi han anat afegint.

Quan es daren compte a la diòcesi de Mallorca que comptaven amb un fons iconogràfic ric d'una dotzena d'imatges marianes que des de l'edat mitjana fins a temps moderns havien estat utilitzades com a sagraris del cor de Crist va ésser arran del I Congrés Eucarístic Diocesà, de maig de 1957.

Els experts en art que llavors intervengueren, entre els quals hi havia l'anomenat Jeroni Juan i Lluís Ripoll (1913-2000), aleshores escriptor i editor, per afavorir la propaganda de l'efemèride varen publicar una col·lecció de fotografies titulada: *Vírgenes Sagrario existentes en Mallorca. Colección de 11 estampas* (Palma, Impremta Mossèn Alcover, 1957).

La introducció, limitada a una pàgina, explicava en poques paraules el fet de l'existència de la dotzena d'estàtues de la Verge amb l'Infant al braç, escampades per tota la geografia insular, dava compte de la seva raresa i advertia de la cavitat lateral acomodada com a sagrari, amb la seva porta, que totes elles tenien. Com a prova del seu ús eucarístic se citava la *Consueta de tempore* de la Seu de Mallorca, datada aproximadament del 1350, en què taxativament es feia acabar la processó del Cor-

1. G. LLOMPART, J. JUAN, «Las Vírgenes Sagrario de Mallorca», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. 33 (1961-1967), p. 177-192. En endavant cito la revista com a BSAL.

pus Christi amb la reserva del Santíssim dins el repositori de la imatge de Nostra Dona Santa Maria, titular de la seu mallorquina.

Per les dates referides, l'autor que ens donà llavors més llum respecte d'aquesta iconografia de marededéus sagraris va ésser, del punt de vista teòric, l'investigador finlandès Yrjöy Hirn —*The sacred shrine* (Londres, 1912)—, que esmentava Durant de Mende, així com Elisabeth Gössman —*Die Verkündigung an Maria im dogmatischem Verständniss des Mittelalters* (Munic, 1957)—, que recolzava en Adam de Sant Víctor.

Confés que em varen passar per alt les disquisicions prou ajustades que féu Manuel Trens —*Maria* (Madrid, 1947)— sobre les Verges relicaris, les Verges dites *abrideras* i les marededéus sagraris, de les que cita l'exemplar de Lepe (Huelva), la *Notre Dâme du Tabernacle* francesa i la sèrie mariana de la Trapa que porta el sagrari penjat de la mà dreta, la *Suspense*.

Encara la darrera vegada que vaig poder parlar d'aquests temes amb el gran coneixedor de l'art medieval europeu —i mallorquí— Marcel Durliat, aquest em confessava que els fonaments de la marededéu sagrari mallorquina (i, per descomptat, europea) encara estaven bastant en suspens.

Em sembla que dins aquests quaranta anys des de la primera aparició del nostre estudi la situació teòrica ha millorat: per una banda basta insistir més en l'influx de la himnografia d'Adam de Sant Víctor, que ja duia Trens, en el de la de sant Tomàs d'Aquino, fàcilment consultable ara en el segon volum de *Lírica latina medieval* de Manuela Marcos Casquero i José Oroz Reta (Madrid, BAC, 1997), i en la menció de Durand de Mende en el seu *Rationale*, que segurament va influir molt en les eucarísties del temps de la primera impremta.

El cop de gràcia l'ha donat, al meu parer, Otto Nussbaum en la seva monografia *Die Aufbewahrung der Eucaristie* (Bonn, 1979). A hora d'ara les imatges de fusta o tela encolada (*papier maché*) que integren la sèrie eucarística mariana de Mallorca són les següents (incloent les desaparegudes documentades):²

I. Santa Maria de la Seu, que abans presidia el retaule gòtic, acabat cap a la fi del segle XIV i l'inici del XV, i avui domina la seu des de la capella elevada de la Trinitat. Mesura 2 m. Porta l'Infant com tota la resta. Al costat esquerre s'obre la porta (54 × 21 cm) de l'armari sagrari pintat de blau i cobert d'estels daurats, a l'estil gòtic local.

L'autor de la imatge sembla que és aquell Pere Morell (o Morey, com escrivim ara) de *Maioricis* que Marcel Durliat presenta com a primer mestre major de la catedral de Mende, al Llenguadoc. Era a França, l'any 1374 (Avinyó), treballà en el portal del Mirador de la Seu de Ma-

2. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit. Menciono per la paginació de la separata, p. 7s.

llorca i va ésser enterrat en ella l'any 1394. Notem que entre 1377 i 1390 va ésser bisbe de Mallorca el franciscà Pere de Cima, que abans havia estat bisbe d'Elna, diòcesi limítrof amb la de Mende.³

La Verge asseguda amb l'Infant, entronitzada, que avui es diu «de la Clastra», degué ésser la que va precedir la marededéu sagrari llenguadociana actual. Perquè al principi del segle XV ja li deien «Santa Maria l'Antiga».

La Verge sagrari va quedar neutralitzada en el culte quan l'any 1749 restà tapada pel nou retaule barroc, que primer modernitzà i després va fer antiquat el presbiteri de la Seu fins que Antoni Gaudí retirà ambdós retaules i va fer ascendir la Verge sagrari, coneguda abans per «Nostra Dona de la Seu», a la capella de la Trinitat, a fi de vetlar imaginativament i imaginàriament pel poble cristià que periòdicament freqüenta la seva església capdavantera.⁴

L'ús eucarístic de la imatge està garantida per la consuetud que descriu l'ordre del Corpus Christi, en el segle XIV, i que mana que acabada la processió i dada la benedicció amb el Santíssim, aquest sia guardat en la píxide i l'hebdomadari *abscondat illam ad imaginem beate Marie*. Sembla que fins a la fi del segle XVI aquest sagrari està en ús per sortir la processó amb el viàtic per als malalts greus.

II. Verge sagrari del monestir de Santa Clara. Fusta. Alçada sobre un podi amb blasons de la família Lupià, que tengué abadesses al convent. Porta l'Infant amb la mà esquerra i probablement una rosa a la mà dreta. Mesura 1,20 m. Rprodueix el ritme dels plecs de túnica i mantell de la Seu. Joana Maria Palou l'atribueix finalment a Pere Morey. Data probablement del 1394, si és del mestre al·ludit. S'ha perdut la seva primera advocació. El sagrari és frontal, baix els genolls de la figura.⁵

III. Verge sagrari de Pollença. Imatge de la Verge amb l'Infant de gran tamany (1,80 m). Mal estat de conservació, mostrant la fusta, la tela encolada i els cordells de l'entramat original. Originàriament, com les anteriors imatges, era tota daurada. L'armari també està pintat de blau amb estrelles daurades. La porta mesura 50 × 19 cm. L'any 1525 estava retirada al temple del Roser Vell. Una notícia de l'any 1565 diu que antigament fou figura principal de la parròquia. El títol que se li dona és «Mare de Déu del Remei». Però l'any 1381 el títol pujava més amunt: «l'alta Majestat de Santa Maria». Avui, al Museu Parroquial.⁶

3. JUANA M. PALOU, s.v. *Morey, Pere*, a *Gran enciclopèdia de la pintura i l'escultura a Balears*, Palma, 1996, vol. 3, p. 317-319, bibl. recent.
4. GABRIEL LLOMPART, JOANA M. PALOU, «Les imatges escultòriques de la Mare de Déu en Majestat de l'època del Regne Privatiu de Mallorca: precedents paral·lels, transcendentia», a *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1998, p. 412-423. Àmplia informació a AINA PASQUAL (coord.), *La catedral de Mallorca*, Palma, Olañeta, 1995.
5. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 10.
6. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 9.

IV. Verge sagrari de Marratxí. Alçada: 1,10 m. Morfologia semblant a les anteriors. La mà dreta de la Verge s'acosta al peu de l'Infant. Sembla tardana, cap al segle XVI (primera meitat). Porteta del sagrari al darrere.⁷

V. Verge sagrari del convent franciscà de Jesús de Palma. Era una figura de fusta de bon tamany (1,70 m) amb l'Infant que portava amb les dues mans el llibre de la vida. Adquirida arran de l'exclaustració per la família Ferrer de Sant Jordi, fou cedida a la nova església del Terreno (parròquia de Nostra Senyora de la Salut). Tanmateix va anar a parar a unes golfes, d'on se l'endugué a Son Brindis de Llubí un antic rector. L'any 1930 el coronel Rafel Isasi, que la veié a l'ermita del Sant Crist del Remei, va endevinar que duia un sagrari a l'espatlla, i dins ell trobaren un paperet que deia que la imatge havia estat daurada l'any 1690 i que el seu títol era «Nostra Senyora dels Àngels», en el convent de Jesús.

Va perir fa uns anys atacada per la formiga blanca. L'havien omplert de blanc d'Espanya, però es va desfer —em digueren— com un sac que es plega.⁸

VI. Mare de Déu de la parròquia d'Andratx. Dreta damunt un escambell porta l'Infant, que aquest cop duu un auell en una mà. La parròquia tenia l'advocació de Santa Maria i celebrava la festa per la Mare de Déu de les Neus. L'imatge no ha estat estudiada; hom diria que és de la primera meitat del segle XVI.⁹

VII. Mare de Déu de Consolació. Convent de Santa Elisabet (*vulgo*, de Sant Jeroni). Palma.

Aquesta Verge, ben conservada, fa uns dos metres d'alçada. En una mà duu un ram (modern); en l'altra, l'Infant Jesús (pot ésser també de segona mà). La Verge porta damunt la cabellera rossa una corona flor-delisada amb estrelles i caparrons d'àngel, a l'estil de la sèrie coetània de Verges dormides del quinze d'agost de l'escola local. La beneí dues vegades, una com a imatge i l'altra com a sagrari tabernacle, el bisbe Mateu Morro l'any 1507. Aquesta imatge de tela encolada fou treballada per un prevere escultor anomenat Gabriel Moger. Mossèn Josep Estelrich va publicar el document de pagament, que ascendia a poc més de cent lliures, fa pocs anys. Va presidir el retaule major fins l'any 1669, en què s'inaugurà el retaule actual.¹⁰

7. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 12.

8. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 12. LLOMPART, «La Mare de Déu dels Àngels de Llubí», a *Ermита de Llubí. Notes històriques (1896-1996)*, Palma, 1997, p. 51-54.

9. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 13.

10. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 16. JOSEP ESTELRICH, *El convent de Santa Elisabet (1317-2000)*, Palma, 2002, p. 149.

VIII. Santa Maria de la parròquia de Sineu. Imatge de fusta i tela encolada de la Verge amb l'Infant segons l'esquema precitat. L'Infant va nu. La Verge porta un ram (modern). Mantell creuat, cinyell penjant al front, com si fos una «Mare de Déu de Consolació». Repeu poligonal amb caps d'àngels. Corona segons la sèrie de les marededéus mortes locals. L'estàtua va ésser netejada l'any 1829. Aleshores es va trobar la inscripció, a la part posterior: «Fonch acabada, lo present any per mí, Gabriel Moger, prevere, a setze de juny, any MD nou». Aquesta trobada va fer bona la hipòtesi de la seva benedicció l'any 1510, emesa per l'historiador local Joan Rotger.¹¹

De tota manera, els autors de la història recent del poble no varen utilitzar el meu article «Dos puntualizaciones definitivas sobre el retablo manierista de Sineu», que els hagués ajudat a seguir el fil de la imatge de què parlam, amb la seva cort de sis àngels músics (quatre al Museu Diocesà de Mallorca i dos a l'església de Sant Joan de Malta de Palma). L'incendi de 1505 va obligar al poble de Sineu a refer el retaule major. Començaren per fer la imatge de què parlam. I després d'algunes provatures, a la fi firmaren el contracte per al retaule manierista que feu Gaspar Janer, escultor (22 de gener de 1571).¹² Tampoc es feren càrrec els autors de la història recent de Sineu de la forma real del retaule d'en Janer, perquè no tengueren en compte el dibuix fet per Bartomeu Ferrà abans de desfer el retaule manierista i substituir-lo per un de neogòtic al segle passat. Llavors part del retaule esmentat va passar a constituir el retaule major del temple de Sant Joan de Malta. Els angelets de què parlàvem abans, després de la descoberta documental de mossèn Estelrich que també Gabriel Moger rodejà d'àngels la imatge del convent de Santa Elisabet, i que existien en temps de l'arxiduc Lluís Salvador, ens fan veure que els conjunt marians de Santa Elisabet i de la parròquia de Sineu eren consemblants.¹³ Lògic a dos anys de distància!

En resum, que el retaule manierista d'en Janer va haver d'englobar la Verge i la cort angèlica d'en Moger. Fins quan s'utilitzà el sagrari no ho podem certificar.

IX. Mare de Déu de la Neu de Manacor. El retaule major d'aquesta vila datava de 1499 i fou desmuntat l'any 1832. Hi duia incorporada una Verge amb l'Infant de 2 m d'alçada, de tela encolada i ric drapejat, dreta damunt un rodapeu poligonal que diu: *Qui elucidant me vitam aeternam habebunt* (Ecc. 24, 31).¹⁴ Tenc entès de bona font que l'Infant Jesús

11. LLOMPART, «Dos puntualizaciones definitivas sobre el retablo manierista de Sineu», *Mayurqa*, núm. 16 (1976), p. 265-276. Reed. *Trabajos del Museo de Mallorca*, núm. 25 (1976).
12. BARTOMEU MULET, RAMON ROSSELLÓ, JOSEP M. SALOM, *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI*, Sineu, Ajuntament, 1996, p. 107 i 111.
13. J. ESTELRICH, *El convent de Santa Elisabet...*, o. cit., p. 151.
14. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 13.

actual és modern i que l'antic segueix en mans d'una família de la parròquia. Convendria posar les coses en ordre.

Va ésser llargament utilitzada la imatge com a sagrari. La primera visita pastoral que va manar posar un sagrari exempt va ésser la de 1633. Tanmateix no se féu cas de la recomanació, repetida de visita en visita, fins l'any 1686. El bisbe Pedro de Alagón, com a bon aragonès, es va fer respectar i duqué a la pràctica la modernització de la pastoral de comunions i viàtics. La Verge rossa no pot negar la procedència del taller de Gabriel Moger. Àdhuc la corona o *nimbus* actual és una malforjada imitació de les corones del cercle de les marededéus mortes¹⁵ que hem anat citant, sortida del taller de qualque artista local del segle XIX.

X. Mare de Déu dels Àngels del convent dels franciscans d'Inca. Mesura 1,70 m. L'hàbit va cenyit amb una corretja que li arriba fins als peus. El mantell va arregussat damunt el braç dret. L'Infant podria ésser modern. S'alça damunt un repeu poligonal amb capets d'àngels. La llegenda del repeu diu: *Ave regina coelorum, Ave Domina angelorum, Salve*. La voreta del mantell mostra fragments de l'himne marià *Ave Maris Stella*. L'aurèola o *nimbus* i la corona fan un tot. La inscripció de la corona diu: *Ave gratia plena*. La de l'aurèola resa: *Mater Dei et hominis*.

És palès el seu parentesc amb les altres marededéus del cercle de Gabriel Moger.

XI. Mare de Déu de la parròquia de Sa Pobla.¹⁶

Després d'una llarga peregrinació, aquesta imatge ha retornat a la parròquia, la seva casa pairal, on l'any 1616 se li donava el títol de «patrona i cap d'altar, Nostra Senyora, davant de la qual cremen tres llàn-ties». Fa 1,60 m d'alçada. La peanya duu la llegenda: *N.S.D. Vialfàs*. Esquema corrent, amb gran semblança amb les grans marededéus pintades pel pintor del segle XV Rafel Moger i amb les restants marededéus del cercle del seu fill, Gabriel Moger. Duu moltes aplicacions i subjecta el mantell amb una joia superba.

Cal suposar que la Verge duia un ramell o una flor. En el segle XVII la solien dir «Mare de Déu candelera» amb la pretensió de dar feina a la seva mà dreta, acomodant-li una candela.

El sagrari duu un pany gòtic. Mesura 0,50 × 0,20 × 0,20 m. Decoració interior acostumada: blau amb estrelles daurades.

Línia, drapejat i decoració apunten cap al taller d'en Gabriel Moger.

XII. Mare de Déu dels fadrins de Felanitx.

Aquesta preciosa imatge de la Verge amb l'Infant, vestit aquest cop, fa

15. *La catedral de Palma de Mallorca*, Guías Gráficas Costa, 1948. Vegeu a p. 50 la Verge adormida del segle XV i compareu a p. 88 amb la Verge sagrari de Sineu.

16. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 13.

una alçaria de 1,50 m, més la peanya, de 4 cm. Porta el mantell arregusat i aguanta una rosa amb els dits de la mà dreta. És una Verge rossa com tantes altres, duu els vestits daurats amb les vores blaves farcides d'estrelles daurades. Està feta amb molta cura, que es manifesta amb els detalls: punyets de la camisa, randa del coll, etc. Té un aire de dama dels Reis Catòlics pel que fa a la indumentària. Ha perdut l'aureòla, però en resten els forats de l'anclatge. El sagrari s'obrí a la part esquerra, decorat de blau amb estels.¹⁷

L'historiador Pere Xamena ens garanteix el patronatge damunt la jovevea del poble en els darrers segles: una visita pastoral de 1570 aconsellà reparar l'escala del sagrari, i el sagrari nou damunt l'altar el manà fer la visita pastoral de 1633.

Podem donar noves sobre la imatge. Amb prudència però amb l'autoritat d'un testament aparegut recentment. Segons aquest l'estàtua dataria de la primeria del segle XVI. En efecte, el prevere Miquel Ferrer, en data de 13 d'abril de 1507, fa una deixa considerable per a una «imatge mariana sagrari», per valor de cent seixanta lliures, a administrar pel rector —si hi resideix—, o vicari i els jurats de la vila, prevenint-los que han d'actuar per unanimitat o, al manco, per majoria de parers.

El text esmentat diu: *Item, ad honorem et laudem omnipotentis Dei et humilis eius matris beatissime Virginis Marie, volo atque mando, citius quam fieri poterit, quandam imaginem Virginis Marie, similem imagini illi quae est in ecclesia ville de Porreres, super altare maius, et illam poni volo super altare maius predictae ecclesie parochialis de Felanigio, pro quaquidem imagine facienda, lego et dari mando atque volo, omnes illas centum et sexaginta libras, regalium Maioricarum minorum, quas mihi debet, pro pensionibus debitis, consignatio sive universitas Regni Maioricarum, ratione illarum viginti libras censualium quas mihi dicta consignatio facit quolibet anno, pro beneficio in dicta ecclesia de Felanigio, sub invocatione beati Sancti Martini, per venerabilem Guillermmum Sa Fabregue, presbiterum quandam, fundato, quod ego possideo.*

El testador mostra a continuació sa voluntat que si sobra alguna quantitat es comprin joies per a la dita imatge.¹⁸

Sembla escaient que la nostra Verge corresponga a la darrera voluntat del seu devot.

XIII. Mare de Déu de Porreres. Que la parròquia de Porreres va tenir una marededéu sagrari a la primeria del segle XVI està documentat pel testimoni citat ara mateix. He de fer manifest que quan fa anys vaig veure, al santuari de Montis-ion de Porreres, la gran imatge del cercle de Gabriel Moger, avui —me sembla— restaurada, vaig insinuar que es tractava d'una imatge sagrari. Se'm va replicar que tal sagrari no existia.

17. LLOMPART, JUAN, «Las Virgenes...», o. cit., p. 10.

18. *Arxiu del Regne de Mallorca* (ARM), Prot. 6318, f. 66-67.

Pot ésser. Tampoc no n'existeix cap avui en la imatge de Sant Jeroni de Palma, que certament el va tenir. Així que ara, que public aquest document, me reafirm en l'opinió que fa anys vaig emetre. No se'm diga que el forat no es veu per cap lloc, perquè aleshores respondré amb una metàfora irrefutable. A saber, la dita mallorquina: «La mar fa forat i tapa».¹⁹

Així, doncs, la figura de Porreres devia ésser una més de la «sèrie Gabriel Moger», segons la fotografia de què dispòs de quaranta anys endarrere. L'Infant s'ha perdut. També diu la Bíblia que es va perdre en el temple. Esper que aquell a qui toqui reposar-lo faci passar la imatge pel restaurador, per un restaurador avisat.

XIV. Mare de Déu de la parròquia de Santa Creu. Ens consta positivament que la figura de la Verge de l'altar major de la parròquia de Santa Creu de Palma també era sagrari. A. Canyelles va publicar l'any 1918 un inventari del temple en què es diu amb contundència: «dins la figura de Nostra Senyora, la custòdia, la qual és una capseta on està lo *Corpus Domini*». Supòs que no es conserva.²⁰

XV. Mare de Déu de les Neus del convent franciscà de Sóller. Consta per l'historiador Josep Rullan Mir a *Història de Sóller*, vol. 2 (Palma, 1876, p. 400), que el pintor Mateu López va pintar el retaule de la Mare de Déu de les Neus l'any 1574. Com devia ser aquesta Verge?... Crec que puc bastir la hipòtesi que era també una Verge sagrari per mor d'un testament que he trobat aquests darrers anys, en el qual un beneficiat de la parròquia de Sóller, el 23 de maig de 1500, fa una deixa per modelar una figura sagrari per a la parròquia de Sóller que imiti aquella altra gran entronitzada a l'altar major dels franciscans d'aquella vila.

Transcriu el text en l'apartat següent.

XVI. Mare de Déu de la parròquia de Sóller.

No consta positivament la seva existència però sí la seva possibilitat gens remota. El prior i beneficiat de la parròquia de Sóller Berenguer de Olives dicta testament, el 23 de maig de 1500, en el qual consta una clàusula per la que es deixen seixanta lliures o més per a pagar una imatge mariana eucarística a semblança de la que tenen els franciscans veïnats:

Item mando fieri et construi quaedam ymago beatissime Virginis Marie cum Iehsu, illius forme grandis, qualis est ymago illa quae exitit posita

19. LLOMPART, JUAN, «Las Vírgenes...», o. cit., p. 23. JUANA M. PALOU, s.v. *Gabriel Moger II, a Gran enciclopèdia de la pintura i l'escultura a les Balears*, Palma, 1996, vol. 2, p. 271-272.

20. LLOMPART, «Nuevas precisiones sobre la iconografía mallorquina de la Virgen del Manto y de la Virgen Sagrario (siglos XIV-XVII)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 39 (1996), p. 295.

*in altari maiori monasterii beate Marie Angelorum in villa seu parochia Sullaris, quaequidem ymago facta ellis poni habeat et debeat in altari maiori dicte ecclesie parochialis beati Bartholomei, intus quam venerabilis rector seu vicarius dicte ecclesie mittere et ponere habeat et debeat sacratissimum Domini nostri Ihesu Christi corpus, de et pro qua fienda et construenda, lego et dari mando, per heredes meos infrascriptos, sexaginta libras dicte monete et etiam amplius si necesse fuerit.*²¹

Com hem vist abans, les imatges del cercle de Gabriel Moger valien prop de cent lliures. L'encàrrec de la de Felanitx avança la quantitat de cent cinquanta lliures amb la idea que sobraran diners; l'encàrrec d'aquesta es fa amb un pressupost de seixanta lliures calculant que no seran suficients. Estam duent, em sembla, una hipòtesi pel bon camí.

Sembla, pel que hem vist, que a la fi del segle xv i entorn de l'escultor Gabriel Moger hi ha una floració novella d'imatges sagraris. Sols ens consta un altre nom d'un ebenista que treballi en imatgeria semblant. Es tracta del fuster Bartolomeu Pol, ben relacionat amb la Seu, que l'any 1512 es compromet a esculpir una figura de Crist ressuscitat amb una cavitat a l'espatlla per a depositar-hi el santíssim Sagrament.²² Valor: vint lliures sense estucar ni pintar. Aquesta figura ens fa pensar en rituals alemanys de Setmana Santa però no hi trob cap nexa amb la litúrgia usual de Mallorca, a on la processó de l'encontrada del dia de Pasqua entre Jesús i Maria entra al principi del segle xvii,²³ manejant-se estàtues però no el Santíssim, en lloc del Crist, costum castellana.²⁴

Estam, doncs, davant d'uns usos que escauen amb la mentalitat popular. En un llibre d'hores de Morella del segle xiv es parla del «claustre» i de l'«arca del ventre» de Maria. Romeu Llull, en el segle xv, recorda que Nostra Dona va ésser «tabernacle» de Jesús. El franciscà Antoni Caldés escriu l'*Exercici de la Santa Creu* l'any 1446 per a la reina Maria, a on parla de «lo sagrari de l'Esperit Sant que és el ventre de la Verge Maria».

21. ARM, Prot. R-305, f. 255.

22. GABRIEL LLOMPART, JOANA M. PALOU, «De portal a portal: Innovació i tradició a l'escultura mallorquina del segle xv», a *XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Al tombant de l'edat mitjana*, Palma, IEB, 2000, p. 407-425, a p. 425.

23. LLOMPART, «La processió del Encuentro en la isla de Mallorca y la filiación medieval del folklore posttridentino», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, vol. 23 (1967), p. 167-180.

24. Per entendre el maneig de les imatges del Ressuscitat amb eucaristia incorporada em sembla que el més clar és citar un text del benvolgut amic HORTS APPUHN, en el seu llibre *Kloster Wienhausen* (Wienhausen, 1996, p. 27): «Quasi totes les litúrgies conservades de Pasqua parlen tan sols d'una creu. És, doncs, una excepció el cas d'un *ordo* de Regensburg de 1489 del monestir benedictí de Prüfening que fa menció d'una imatge del Ressuscitat (*Auferstehungsbild*) [...]. D'altra part coneixem petites figures de Crist Ressuscitat utilitzades per fer l'elevació el dia de Pasqua, de fusta, la del monestir d'Ebstorf i la del monestir de la Santa Creu de Rostock, de randa la de Stift Steterburg, de plata la de la Seu de Reims i la de l'església de Jerusalem de Bruges. Els ritus de Durham, a Anglaterra, manen que es posi una hòstia dintre d'elles a fi que la processó amb el Ressuscitat porti a l'altar també el santíssim sagrament. Així, doncs, podem pensar que la imatgeria de Wienhausen va ésser utilitzada d'aquesta mateixa manera.»

D'altra banda, l'associació del Crist passonat i l'eucaristia també compareix tant en la poesia castellana (Fernán López de Guzmán)

*Ave tú, plena de gracia,
Ave precioso sagrario,
santo relicario,
lleno de aquel pan que sacia
todo el mundo y lo espacia
en esta angustiosa vida.*²⁵

com en la catalana. Vegeu sinó una cobla valenciana del sant sagrament de l'altar del principi del segle XVI que parla en figura del Crist passonat com a «pa del blat segat per Pilat, cuit en la llenya de la creu i és repartit pels preveres», però que

*Dins lo ventre fou sembrat
de la sua Verge Mare
del més alt cel devallat
i tramès per Déu lo Pare.*

Així arribà al segle XVI el missatge que el *Rationale* de Durandus de Mende transmeté com de passada, però que va repercutir en les petites imatges de Llemotges que Marie Madeleine Gauthier va estudiar en l'article «Images de la Mère de Dieu dans la decoration de l'autel» (*Cahiers de Fanjeaux*, vol. 28, *Le décor des églises en France méridionale (XIIIe- mi XVe siècles)*, Tolosa, 1993, p. 87-137). Deia Durand: «Nota quod capsula in qua hostie consecratae servantur significat corpus Virginis gloriose» (*Rationale*, lib. 1, cap. 2, f. 6v).

El Concili IV del Laterà va recomanar tenir damunt l'altar entre missa i missa una capsula amb la reserva eucarística (1215). Gauthier subratlla que els canonistes d'aquell temps trobaven molt oportú «el treball de Llemotges» per a aquesta finalitat. I és així que es feren les petites imatges de la Verge de la Vega (catedral de Salamanca, ca. 1210), la de la Casa Santa de Loreto (ca. 1270), la de Nostra Senyora de Jerusalem d'Arta-jona (ca. 1250), la del llegat Hildburgh del Museu de Londres Victoria and Albert (ca. 1260), la del Museu Metropolitan de Nova York (ca. 1290), etc.

Ara bé, algunes estatuetes semblants, pel que sembla, es conservaven al tresor de la Seu de Mallorca a la fi del segle XIV en els inventaris publicats per Gabriel Llabrés. És d'aquí que sortiren, amb el temps i la maduració de la tradició i la predicació litúrgiques les imatges de tamany natural del final de l'edat mitjana. Ajudades, naturalment, per la masticació, meditació i repetició d'himnes com el *Pange lingua* de sant Tomàs,

25. Justifico aquestes cites a l'article «Nuevas precisiones...», citat a la nota 20.

que uneix el *Verbum caro panem verum* amb el *Fructus ventris generosi*, o el *Salve Mater Salvatoris* d'Adam de Sant Víctor, que comença:

*Salve Mater Salvatoris,
vas electum, vas honoris...
Verbi tamen incarnati
speciale maiestati
preparans hospitium,
tu, convallis himilis,
terra non arabilis,
quae fructum parturiit.*²⁶

Ha estat per a mi una gran lliçó la que he après seguint durant aquests anys la recerca de què don compte aquí. De com en una illa relativament ben comunicada del Mediterrani la pietat cristiana va conservar, desenvolupar i madurar un concepte propi de l'edat mitjana central, la relació entre l'anunciació de l'encarnació i el sagrament eucarístic, en una forma plenament popular.

M. Gauthier insisteix que les petites imatges de Llemotges del segle XIII duen un nombrós inventari de figures al·lusives a l'anunciació. He de dir per la meua banda que sempre m'ha cridat l'atenció, en el gòtic hispànic i itàlic, la presència en el segle XIII de nombroses escultures de gran tamany del grup de l'anunciació dalt del temple o en altars, fet que —pot ésser no s'hi ha pensat prou— en la pintura gòtica es dona sempre en les puntes laterals dels retaules que duen «l'àngel anunciador» i l'*Anunziata*, repetint l'eco gairebé oblidat que el retaule és una decoració de la taula de l'eucaristia que en ella se celebra.

El darrer crit de l'edat mitjana mallorquina és el de proclamar en el nostre cercle iconogràfic de la Verge sagrari un entrelaçament de dogmes: encarnació, maternitat divina, sagrament eucarístic, que així, de forma elemental i popular, passen a ésser una senzilla catequesi existencial. Després d'aquesta formulació medieval pròpia d'una mare, Trento haurà de preparar una nova presentació més racional, més encarcarada, més pròpia del pare. Estam davant la pastoral propera emfàtica i solemnia de les Quaranta Hores del Barroc...

26. *Lírica latina medieval*, vol. II, *Poesia religiosa* (ed. M. MARCOS CASQUERO, J. OROZ RETA), Madrid, BAC, 1997, himne 99, p. 586 i s. (segle XII).

I. Capella de la Trinitat. Catedral de Mallorca

I. Verge sagrari de la catedral de Palma de Mallorca.
Vista lateral amb el sagrari obert.

II. Monasteri de Santa Clara. Palma

III. Església parroquial. Pollença

IV. Església parroquial. Marratxí

V. Església parroquial. Llubí

VI. Església parroquial. Andratx

VII. Verge del convent de Sant Jeroni. Palma

VIII. Verge amb el Nen. Parròquia de Sineu

IX. Església parroquial. Manacor

X. Convent dels Franciscans. Inca

XI. Església parroquial. Sa Pobla

XII. Església parroquial. Felanitx

XIII. Verge del santuari de Montis-ion. Porreres

RESUM

La condició illenca de Mallorca va marcar alguns aspectes del seu patrimoni artístic. Una sèrie de marededéus de gran tamany utilitzades com a sagraris o repositoris de la reserva eucarística ha estat detectada a la diòcesi. Comença amb una imatge que presidí el retaule gòtic de la Seu (segle XV) i sembla expandir-se en el trànsit del segle XV al XVI. El nom del prevere escultor Gabriel Moger figura com a principal autor. Durandus de Mende sembla l'inspirador del singular arcaisme d'arrel teològica.

ABSTRACT

Majorca's insularity has determined some aspects of its artistic heritage. A series of large Madonnas used as ciboria or receptacles of the eucharistic reservation has been discovered in the diocese. It starts with an image that overlooked the Gothic altarpiece of the cathedral (15th century) and seems to have gained momentum at the turn from the 15th to the 16th century. Its most important author is the sculptor priest Gabriel Moger. This peculiar, theologically based archaism seems to have been inspired by Durandus de Mende.